

SZÉLJEGYZETEK MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉLETRAJZÁHOZ

Látszólag szerencsés helyzetben van Mikszáth biográfusa. Az író két novelláskötetével *A tót atyafiakkal*, *A jó palócokkal*, ha nem is fiatalon, de a férfikor elején egy csapásra híres író lett, s attól fogva pályáját a nagy embereknek kijáró figyelem és érdeklődés kísérte. Megérte 40 éves írói jubileumát, s még életében megíratta életrajzát a Kisfaludy-társaság. Sajnos azonban a kortársi emlékezés olyan lyukas háló volt, amelyen az adomák fennakadtak, de a tények bizony sokszor kihullottak, elfelejtődtek. Ezért is élt olyan sokáig a köztudatban az adomázó Mikszáth alakja. Sajnos a filológiai gondosságot első életrajzi írója, Várdai Béla is elhanyagolta.¹ Ahol nem kínálták magukat az adatok, ott egy-egy fukar utalással érte be, ahelyett, hogy magát az író-t kérdezte volna meg. Pedig kézenfekvő példa volt az a szorgosság, amellyel Mikszáth Jókai pályájának adatait közvetlenül a nagy író halála után összeszedette, a kortársi emlékezetből kiegészítette, rekonstruálta. Még nagyobb hiba volt, hogy Mikszáth fikcióit, az életéről kitalált történeteket elhitte, valódinak vette. Hiába figyelmeztette az író, ahogy ezt a történész Takáts Sándor, utolsó éveiben egyik legközvetlenebb barátja feljegyezte: „Mondd meg Várdai barátodnak, hogy élvezettel olvasom szép művét, de némi igazítani való lesz rajta, mert ő mindazt, amit én magamról írtam, készpénznek vette, pedig az legnagyobb részt költött dolog.”²

Az igazítás, a költött dolgok és a való tények szétválasztása, az író életútjának felderítése azóta is tart. Több kiváló Mikszáth-tanulmány, monográfia, a kritikai kiadás hatalmas, részben még kiaknázatlan adat-bányája mellett is tele van az életpálya, főleg annak kezdeti korszaka, homályos szakaszokkal. Némelyiket már aligha láthatja be a vizsgálódó tekintet. Másokra – a legfrissebb kutatások nyomán – itt próbállok némi világosságot deríteni.

¹ Várdai Béla: *Mikszáth Kálmán* Bp. 1910.

² Takáts Sándor: *Emlékezés Mikszáth Kálmánra*. In: *Hangok a múltból*. Bp. é. n. 401–408.

Származása, családi körülményei

Nem hinném, hogy négy évtizedet átívelő írói pályát a kiindulási pontjáról meg lehetne határozni. Még akkor sem, ha valóban a nógrádi táj, a szülőfalu, a család az a kör, amelyből élményeinek alaprétege származott. Talán mégis érdemes bekopogtatni Szklabonyán a szélső házba, épp szemben a temetővel. Az apát az előkelőbb, rangosabb Mauks család, Mikszáthné, de különösen húga, Mauks Kornélia³ emlékezésében mindig „szklabonyai földbirtokos”-ként emlegeti. Az újságíró Törs Kálmán,⁴ aki egy rövid újságcikk erejéig a még pályája kezdetén álló, éppen híressé vált író első életrajzát megírta, falusi kurtanemesként, afféle valódi magyar típusként jellemzi.

Fiatalabb korában – inkább a kor szokásainak hódolva – Mikszáth vélt nemességüket is emlegette. Id. Szinnyei Józsefnek⁵ írt életrajzi kiadásában apját „középsorsú birtokos”-nak nevezte, zárójelben hozzátéve (de Kis-Csoltó). Ezt a nemességet azonban nyugodtan fikciónak tekinthetjük. A szerényebb papi ősök azonban századokig visszanyomozhatók. A család ápolta is ezt a hagyományt, gondosan őrizték a fennmaradt papi körleveleket, a család múltjának bizonyítékait. Közismert, hogy a nagyapa Nagykürtösön árendásként bérelte a helyi mézszárséket és kocsmát. Majd amikor Ebeckre költöznek, az író apja is ezt a mesterséget folytatja. Nem túl vagyonos, de nemesi sorból származó leányt vett feleségül, farádi Veress Máriát. Szklabonyára költözésükkor is először a mézszárséket és a kocsmát bérlik. Mauks Ilona azonban a kocsmabérletet nem említi. Az apát mint jó gazdálkodót jellemzi, aki nagy juhászatot tartott s „evégből bérelte az egyes kisbirtokos nyári legelőit és a községi legelőket. De, mert az utóbbival járt a mézszársék bérlete is, azt is bérbe vette és ide albérlőt állított.”

A család vagyoni állapota az itt-ott elejtett adatok csoportosításával megközelítő pontossággal megállapítható. Várdai Béla szerint: „Földjük összevéve kitett körülbelül 100 holdat.”⁶ Tágas portájuk, zsúpfedelű, de zsindeleyel szegélyezett házuk volt. Mikszáth János a falusiak tekintetes úrnak szólították. A családi kalendáriumban ilyen bejegyzések olvashatók: „bárány lett az idén 73.”⁷ Két cselédet, külön juhászt és

³ Mauks Kornélia: *Képek Mikszáth Kálmán életéből*. Bp. 1918.

⁴ Törs Kálmán: *M. K.-ról* Vasárnapi Újság, 1882. ápr. 16. 241–243.

⁵ Id. Szinnyei Józsefnek. *M. K. levelezése*. I. Bp. 215. (Továbbiakban: *M. K. Lev.*)

⁶ Várdai Béla: *M. K.* Bp. 1910. 12.

⁷ Király István: *M. K.* Bp. 1952. 7.

szolgálot tartottak. Mikszáthné háziruháit maga varrta-mosta, de barát-néja a kékkői tisztartó leánya, gyarmati ügyvéd felesége volt. Jómódú, vidéki úri-házakkal, papokkal tartottak barátságot. Fiukat, lányukat iskoláztatták. Mikszáth Mari húgának, akit 16 éves korában vitt el a tüdőgyulladás, a falut tagosító mérnök volt a vőlegénye.

A két gyerek taníttatása eléggé megterhelte a családot, bizony össze kellett húzódnok. Mégis Mikszáth rimaszombati diákoskodása idejére eshetett a család anyagi fellendülése, mert először az apa mint iparos, majd mint gazdálkodó szerepel a megfelelő iskolai rovatokban. A fiatal diák elképzelése is jövőendő pályájáról, foglalkozásáról, előbbre rukkol egy lépcsőfokkal, nem kereskedő akar lenni, hanem jogász. Ekkor vásároltak új földeket, mert Veress Mária kikapta szülői örökségét. Az egy-kori diákra úgy emlékeztek tanárai, hogy „jómódú édesatyja bőségesen ellátta zsebpénzzel”.⁸ Azt hiszem, hogy a család társadalmi helyzetét illetően Ady meghatározása áll legközelebb az igazsághoz: „Én azért Mikszáthot szeretem, mint példányt, mint tanulságot, mint aki újból igazolja, hogy a mai magyarságnak melyik a legjobb rétege. Ez a dzsentri alatt, dzsentri között leledzett úr–paraszt. . .”⁹ Innen eredhet nagyon mélyen fészkelő gyűlölete az arisztokrácia és a nagypapság iránt, amely műveiben korán kimutatható. Nem földéhes paraszti düh forr ki ebben, inkább történelmi elszámolás vagy leszámolás. Ugyanakkor az is igaz, hogy a paraszti világ is több számára látványnál, élményforrásnál, sokszor inkább megélt sorsra emlékeztet, ahogy ezt a népelet sok konkrét mozzanatának hiteles leírása mutatja. Mikszáth alaposabban ismerte a népet, a falut, mint eddig hittük.

Elszámolatlan évek, vagy a jogászkodás

1866-ban fejezte be iskoláit Selmecebányán. A következő évekről a Mikszáth-irodalom, a kritikai kiadás is azt tartotta, hogy 1866–70 között jogászkodott a fővárosban. Ennek ugyan eleve ellentmondott fiatalkori levelezése, amelynek eddig az irodalomtörténet kevés figyelmet szentelt, pedig pályája korai szakaszában ezek helyettesítik a műveket, míg későbbi levelei egyre inkább közéleti megnyilatkozások. A kritikai kiadásban olvashatjuk, hogy „Mikszáth életrajzának feltűnően homályos, alig ismert fejezete az a négy esztendő (1866–1870), amelyet mint jogász töltött a fővárosban”¹⁰. Várdai sem mond többet ezekről az

⁸ Kálniczky Géza: *M. K. diákévei Rimaszombaton*. Kosice, 1925.

⁹ Ady: *Összes prózai művei* IX. kötet 304.

¹⁰ *M. K. Krit. kiadás* 51. k. 207.

évekről, kijelenti, nem időzhet a pesti jogászéveknél, mert ebben az írónál erre nem nyújt felvilágosítást költészete.¹¹ Bisztray Gyula megtoldja ezt azzal, hogy „sőt legújabbán feltárt levelezése sem”, és „jogi tanulmányairól az egyetem anyakönyveiben sem lehet közelebbi adatokat találni”. Az író már említett életrajzi kiegészítésben, ezeket egy mondattal intézi el: „Iskolába járt . . . a jogi egyetemen Budapesten”.¹² Az egyetlen bizonyosság, hogy diplomát nem szerzett, apja bárhogy szeretete volna is, mint ahogy ezt jubileumi beszédében emlegeti, mikor az egyetem díszdoktorává választották.¹³

A gyarmati levéltárból nemrég előkerült iratok szerint azonban jogi tanulmányait nem is Pesten kezdte, 1869–70 és 71-ben a győri jogakadémia hallgatója volt, mint „magán-jogtanuló”.¹⁴ A megtalált miniszteri leiratok beiratkozási engedélyek mellett főként vizsgahalasztásról, új és új terminusok kijelöléséről szólnak. A jelzett bizonyítékok mellé sorakozik egy eddig figyelembe nem vett levele 1870 tavaszáról, amelyben közelgő győri vizsgáira céloz: „mához egy hétre bizonyosan Győrt is elsüllyeszti a föld színéről valami non putárem [váratlan] elemi csapás.”¹⁵ Ez bizony a közelgő vizsga rémképe. 1870. január 29-i levelében érinti először készülődését a vizsgára. „En megfogadtam, hogy a Corpus Jurison kívül semmiféle könyvet nem olvasok többé.”¹⁶ Február 16-án azt írja barátjának: „Hogy személyesen nem látogatlak meg, számos elfoglaltságomnak tulajdonítsd: „a magánjogot” magolom: rettentő nehéz irálya van”.¹⁷ Február 23-án azzal riasztgatja barátját, „majd én is küldök neked néhány jogi könyvet, amitől tudom megsavanyodik a gyomrod”. Biztatgatja is magát „e napokat tanulással akarom tölteni”.¹⁸ Győri kísérletei kudarccal végződhetnek, 69-ben biztosan nem vizsgázott, mert a következő tanév elejére kapott halasztást. Később pedig a budapesti egyetemen folytatja a tanulást. Nyitott kérdés azonban, mivel foglalkozott az előző két évben, 67–68-ban. Az első levelekből az derül ki, hogy a vidéki fiatalemberek gondtalan életét élte, vidám társaságokban forog, jó cimborá a gyarmati mulatók kompániák-

¹¹ Várdai: *M. K.* 49.

¹² Id. Szinnyei Józsefnek. *M. K. Lev.* I. 215.

¹³ *A Mikszáth jubileum története.* Jubileumi kiadás 32. kötet 1910. 49.

¹⁴ Belitzky János: Újabb adatok M. K. életéhez It, 1975. 790.

¹⁵ M. K. Terstyánszky Mihálynak. *M. K. Lev.* I. 22.

¹⁶ M. K. Terstyánszky Mihálynak. *M. K. Lev.* I. 9.

¹⁷ M. K. Terstyánszky Mihálynak. *M. K. Lev.* I. 13.

¹⁸ M. K. Terstyánszky Mihálynak. *M. K. Lev.* I. 17.

ban is. Szülei gazdaságában aligha dolgozhatott, hisz azon panaszkodik, hogy a lovasfogat 360 napot a gazdaságban dolgozik, csak a megmaradt pár nap kocsikázhat velük kedvére, az ismerős szomszéd falvakba.

A győri jogi vizsgák kudarcra érlelhette meg a szándékot, hogy állást vállal Gyarmaton. 1871 májusában kérte a főispántól esküdti kinevezését, de elutasítják.¹⁹ Apja kérésére azonban Mauks Mátyás szolgabíró maga mellé veszi esküdtnek. Beleszeret principálisa leányába, Mauks Ilonába, majd amikor elutasítják, ügyvédsegédnek szegődik Balás József gyarmati ügyvéd mellé. A jogi vizsgákról eddig nem esik szó. Csak 1872. július 11-i levelében tűnik fel az első célzás tanulmányai folytatására. A 71-es évet egyébként az esküdtség ki is töltötte. Ez alatt nem emlegeti, hogy vizsgákra készülne. Mauks Ilonának küldött július 11-én írt levelében azonban azt olvashatjuk: „Nagyobb dolgom az annál, hogy minden nap kétszer alszom el a büntetőjog mellett, s most, mikor száraz dolgot kell olvasgatom, folytonosan novella-írásra volna kedvem.”²⁰ Július 17-i leveléből²¹ tudjuk meg, hogy Pesten járt, lehet, hogy korábban is megfordult a fővárosban (gyerekkori emléket nem számítva – *Mikor a sírkövet hoztuk*), de ennek nincs nyoma.

Pesti jogászkodását tehát a 72-es évtől dátálhatjuk. Mauks Ilona emlékezéseiben is úgy szerepelnek ezek a napok, mint amikor „erősen tanult vizsgájára”.²² Egy 1872. június 25-i levelében céloz arra, hogy a jogi pályát – legalábbis szándéka szerint – komolyan veszi, ügyvédi pályára lép. Mauks Ilonának írja „S ha kegyed megelégszik azzal, hogy egy szerény ügyvéd neje lesz, aki Önnek nem adhat sem palotát sem fényt, sem magas rangot – én örökké-hálával fogom csókolni azt a kezét . . .”²³ – az ügyvédség azonban még messze van, s a Mauks család egyre türelmetlenebb. Az apa véleményét fogalmazta meg Mauks Ilona: „egész nyáron azon a címen, hogy tanul, elfecsérelte az időt és most meg szó sincs vizsgáról”.²⁴ A szolgabíró úrnak ezúttal alighanem igaza volt, s a fiatalember – ismét Mauks Ilonát idézzük: „Két nap múlva elment Pestre terminust kérni a vizsgára”, majd „Körülbelül két heti pesti időzése után visszajött Mikszáth azzal, hogy március végére kapott terminust a vizsgára”.²⁵ Megegyezik ezzel Mikszáth Pestről küldött le-

¹⁹ Belitzky: i. h.

²⁰ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev. I. 74.*

²¹ M. K. Mauks Kornéliának. *M. K. Lev. I. 80.*

²² Mikszáth K.-né *Visszaemlékezései*. Bp. 1957. 90.

²³ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev. I. 65.*

²⁴ Mikszáth K.-né: i. m. 90.

²⁵ Mikszáth K.-né: i. m. 91.

vele „Vagy hamar kapok terminust és akkor elmegyek Vancsáékhoz lakni addig vagy Hajduszoboszlóra. Vagy egy hónap múlva kapom a terminust ti. decemberre és akkor okvetlenül Hajduszoboszlóra megyek. Vagy február elejére kapom és akkor visszamegyek Gyarmatra.”²⁶ A terminus tehát 73 március 1873 januárjában azonban az éppen megindult Nógrádi lapokhoz szegődik. Eljön a március, de többet szó sem esik a vizsgákról. Később vallja be, hogy „Ez a gyarmati prókátorság eszméje mindig kínzott, kiállhatatlan volt előttem, mert az is.”²⁷

Nincs tehát semmiféle bizonyítékunk, hogy egyáltalán vizsgázott-e a jogi karon. Mauks Ilonának az a megjegyzése, hogy „készülni fog a bírói vizsgára”²⁸ igen távol állhatott a valóságtól, mert a tanulással töltött évek sehogysem adják ki a kar elvégzését. Ő, aki életének minden valószínűségű epizódját számtalanszor megforgatva, kiszínezve ültette át műveibe, a vizsgákról hallgat. Abból azonban, hogy hol a magánjogot bifláza, hol meg a büntetőt, arra következtethetünk, hogy néhány évfolyammal mégis megbirkózhatott. De akkor miért nem szerepel az évkönyvekben? Lehet, hogy az egész jogi pálya az írói készülődés ellepezésére szolgált?

A paraszti világ képe

Szóltunk már arról, hogy iskolai befejezése után két évet alighanem otthon töltött. Talán még unta is a falut, legalábbis apjáról írott nekrológjában azt emlegeti, hogy nála nélkül százszor unalmasabb a falu. Különösen *A jó palócok* elbeszélései merítenek sokat a korabeli falusi életből. A romantikus szemlélet itt sokszor reális pillanatképekbe öltözködik. Felmutatja a paraszti világ sajátos, külön erkölcsét. S a novellák szereplői mind hétköznapi foglalatosságok közben lépnek elénk. Aratnak, csépelnek, kendert áztatnak, ruhát teregetnek, lekvárt főznek, dohánypalántát öntöznek. A falu rétegződése is kiderül, ha nem is érik nyílt konfliktussá. A Péri-lányok sommásként, részért aratnak a messzi vidéken, ahol éjszaka „Négyesével, ötösével feküdtek a lányok az asztag körül”. (*Péri lányok szép hajáról!*) A szereplő módos gazdák mellett Szücs Pali, de Csúz Gábor is (*A góizoni Szűz Mária* c. novellából) szolgalegények. A szegény Baló Ágnes kelengyéjét „módos, tekintélyes ember” Sós Pál uram fogta ki, „ki már az idén is keveselte a mezőbírói

²⁶ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 111.

²⁷ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 95.

²⁸ M. K.-né: i. m. 78.

hivatalt, mert öreg bíró lesz, ha élünk esztendőre ilyenkor”. Ő a faluban a „legmódosabb ember” mekkora szégyen tehát, hogy át kellett kutatni a házát. Pedig Baló Ágnes kelengyéje elég szegényes volt, ami egy csőszházból kikerül. Vagy, hogy abból a szegénységből még ennyire sem telt, s nem sok mindene maradhatott, hisz éppen az elvesztett ruha lesz a férjhezmenetel akadály: „Gúnya nélkül nem léphet az oltárhoz, szégyenszemre. Már mindene megvolt, pedig be keservesen, mint cseléd, szerezte minden darabot egyenként.” (*A bágyi csoda*)

Sok finom részlet rejtőzik az egyszerű leírásokban, Szücs Palit úgy fogadja Bede Erzi anyja, aki éppen kendert tiltott az udvaron, s „lerázta kötényéről a pozdorját, amint illik érdemes vendég előtt”. (*Szücs Pali szerencséje*) Sok tényleges mozzanatot lehet felismerni a történetek keretezésében, elbeszélésében. Ahol például Bizi apót csak a kerítés mögül nézik a parasztok, mert nem illik odatolakodni ahhoz, akinek nagy bánata van, de látjuk, hogy tereferélnek az őrlést váró asszonyok a bágyi malomnál, hogyan zajlanak a falusi búcsújárások, miként jelentkezik a falusi ájtatoskodás Gughi Panna szenteskedésében. A természet nem olyan költői mint *Lapaj, a híres dudás* történetében de szüntelen kísérője az életnek. Mindig tudjuk milyen évszakban játszódik a történet. Olvassuk csak *A kis csizmák* első sorait „Köd gömörödik a sár fölött, átlátszó és fehéres, mint a muszelin-ruha, a falusi kémények füstje fölfelé száll, megannyi jele, hogy már nem lesz eső”. – Az eső itt mindig valószínű istenáldás. Bedéék télen akarták kiegyenlíteni tartozásukat a bíróságon. A nehéz ködök szinte rátelepedtek az épületre, még a jégvirágok rajza is elmosódott. (*Bede Anna tartozása*) A paraszti élet leírása, néha a legszebb költészet hangján szól, üde képekben villan fel. A marokszedő Péri Juditot valahányszor lehajolt, úgy látta a hetyke Csató Pista: „Kibontott úszó haja is olyan volt káprázó szemében, mint-ha aranyfelhővé lett búzakéve lenne.” S öltöztettek-e már menyasszonyt nagyobb kénnyel, mint a Szegény Gélyi János, amikor a lovait szerszámozza. Hiszen „Maga nevelése mind a négy, szemei előtt nőttek fel ilyen gyönyörűségnek, ű gondozta, fésülte őket éber szeretettel, megmosta a zabot, de meg is rostálta, mielőtt odaadta, kiszedte a szénából, a sarjúból, ami nem jó ízű, takargatta őket télen meleg pokróccal, nyáron megúsztatta, kis csikó korukban meg is csókolgatta”. (*Szegény Gélyi János lovai*) Honnét a csikónevelésnek ez az aprólékos ismerete? Körül kell nézni Szklabonyán, híres volt szép lovairól. Mikszáthnál is olvastuk, hogy mindig kupecsek járták a falut, néha csak egy-két lovat, máskor nyolcvanát is megvettek egyszerre. *Hova lett Gál Magda?* – kérdezi az egyik novella-cím. A választ megadja a történet. Bizony a kupecsek csábították el.

Kemény világ ez. Nehéz kőkeresztek, kopott pléhkrisztusok hiába őrzik a határt. Sok csúfság megyik ezen a vidéken. Még a látszólag romantikus feldolgozásokban is, mint A „királyné szoknyája” szentimentális történetében egyszer, mint a földből hirtelen kibukkanó kődarabba, belebotlunk a valóságba. Elevenére tapint a kopár földet megvenni szándékozó gyáros a kis púpos Gyócsi Imrének, „látom, hogy igazi palóc vagy . . . odanőttél a röghöz”. – Persze sokban gyerekszemmel látott világ ez. A falusi élet drámai pillanatai, sorsfordulói mellől hiányzik az elégedetlenség, nyomor, betegség, kivándorlás. A falu azonban ekkor még sokban hasonlított ehhez a képhez. A szociális elégedetlenség főként a 90-es évek elején tört fel elemi erővel.

A nép szegénysége, földéhsége, a környező nagybirtokkal történő összetűzése, aligha kerülték el az író figyelmét, még ha ezt a poétikus világot nem is akarta szociális összeütközésekkel szétfeszíteni. *Az eladó birtok* a föld szeretetének, a gazdálkodásnak valóságos apoteózisa. „S a föld utáni éhség, az a legnagyobb éhség, az éhségek között, mert az még szomjúság is egyszerre.” A főhős Marjánszky Mihálynak „A föld volt a nevelője. A Pálfa nevű tag gyümölcsösével, piros fedelű aklával, hatalmas búzatábláival, nagy káposztásföldjeivel, melyek úgy csillogtak az őszi napfénynél, mint egy ezüst tó. Ezt szerette, ebben turkált, ezzel pepecselt. S az viszonzta is szerelmét. A Pálfa is szerette a gazdáját. Enyelgett, kötekedett vele, egy-egy ismeretlen virágot vetett fel neki, amit pedig oda senki sem ültetett, máskor megrakta a barackfáját zamatos gyümölcscsel, hogy a király is nyelvet csettentene rá, néha meglepte olyan görögdinnyét növesztvén, amit két béresnek kellett emelni, vagy óriás, tömör káposztafejet, hogy a káposzta vevő tótok őszkor sírva fakadtak amiatt, hogy az az ostoba Szvatopluk nem tudott még egy kicsit lejjebb jönni a népeivel”. – A kisregény hangot ad azonban a teljes nincstelenségbe süllyedés állandó paraszti félelmének is. „Körös-körül a Bolontó hegytől le a füzes Kotorva vizéig csupa szegény ember lakik. Az mind arra vigyáz, hogy a maga földje el ne szadjon a lába alól, nemhogy birtokszerzésre gondoljon. Apró parcellákra osztott földek, melyek minden emberöltőben még keskenyebbre hasadoznak szét. Mert a föld nem nyúlik, pedig mikor egy-egy gyereket hoz a gólya, útközben egyet húzhatna, ránthatna az irtványon is – de mikor nem nyúlik.”

A falusi szegénység sorsa tehát nyitott könyv volt Mikszáth előtt. De a földbirtokok felparcellázása, a föld felosztása még nem lobogott a társadalmi követelések zászlaján. Örült a falusi nép, ha a földesúri zaklatások megszűntek. A falu és a földesúr konfliktusa egyébként gyakori témája a Mikszáth-írásoknak. Az összeütközések azonban – talán nevezhetjük így – régi típusúak, nem a földkérdés, hanem a paraszti szabad-

ság megőrzése, a jobbgérvilág maradványainak eltüntetése tüzei a paraszti ellenállást. A földesúr még középkori jogaival akar élni, mint például *A majornoki lázadásban*, ahol egyetlen vágya, hogy csak egyetlen egyszer lóhessen a népre.

A jó palócok kis remekléseiben a parasztelelet jellemző mozzanatai szinte ösztönösen bukkannak fel, csak természetes kísérői az erősen cselekményre koncentrált, tömörített írásoknak. Vallomás-értékük ezért több is mint a szociografikus alaposággal és tudatossággal komponált történeteknek, mint például *A rokkant szekér* vagy *A kaszát vásárló paraszt*. A novelláskötet mellett különösen a *Prakovszkyban* tódulnak fel a gyermekkor emlékei. Ilyen maga a nagyapa alakja is, a nem kevély, de azért magára sokat adó gazda típusa, aki maga fölött csak az Úristent ismeri el, de azt is csak módjával. Lovait persze ő is féltőn óvja, széltől, ostortól, csak a gyeplőszárat adja a gyerek kezébe, amivel gyorsabb ügetésre nógathatja őket. Riadt gyereksem őrizhet meg a felfúvódott tehén látványát is. „De hogy nézett ki a szegény Bimbó. Szuszogott mint egy duda, a szája tele volt nyállal, s a két oldala, bár már meglohadva kissé, még mindig úgy járt emelkedett, mint a fújtató a kovácsműhelyekben.” Zárópéldának Mikszáth faluképéhez hallgassuk meg a *Szent Péter esernyője* egyik szereplőjét. A paraszti magatartás pár mondatos, tömör jellemzését szociografikusabb szemléletű íróink, mint például Tömörkény is magáénak vallhatná. Schöplín Aladár is figyelmeztet, hogyan társul itt a paraszti szégyenkezés az ajándékhoz illő szabadkozással, s a molnár mindig kikívánczó szidalmazásával. „Jaj, lelkem, tisztelendő úr, egy kis nyalánkságot hoztam. Azt hallottuk, hogy a kis húga megjött, hát azt gondoltam, hogy jó fog esni neki egy-két ízes falat. Bizony lehetne különb is, de hát aminő telik szegény embertől. A szívünk kitűnő lelkem tisztelendő úr, de a lisztünk bizony nem mund liszt, az a zsvány molnár megégette egy kicsit, már azt a részét legalább, amit el nem lopott belőle a zairehennára való . . .” – Nem véletlen tehát, hogy a népéleletet a prózairodalomnak igazán Mikszáth fedezte fel.

Érzelmi bizonytalanság a második házasság előtt

A legszemérmesebb magyar íróként emlegetik, s valóban szinte megragad a kamaszkor képzeletvilágánál. Mindig a látványt írja le, az egy mozdulatnál kivillanó fehér bokát, „a lábacsájából kilátszott egy darab, mintha maréknyi tojáshab volna elcsöppentve”, a karcsú test magát kínáló hajladozását, a feszes pruszlikba szorított mellek domborodó lázadását. Az érzelmek nála az első szerelemnél fellobbannak aztán a

házasságban ki is hűlnek, s az érzelmi élet a család szeretetében olvad fel. Legszívesebben az éppen kifejlő virágot, az első szerelemtől megérintett fiatal lányokat rajzolja. A házasságtörést, a beteljesült szerelmi kalandokat inkább tényként kezeli, ritkán időzik el nála, ritkán részletezi. Inkább erkölcsi vagy pszichológiai aspektusból közelíti meg, ahogy erkölcsi megszegyenülésbe torkoll a *Ne okoskodj Pista*, vagy novelláiban a megsértett női öntudat kitör a bíróságon egy mindent leleplező színvallásban. Jókai életrajzában rosszállóan emlegeti, hogy a korabeli francia regények csak a házasságtörés körül forognak.

Ez a szemérmesség különösen vonatkozik feleségére, akiről azt tartja Schöpflin Aladár, hogy sohasem szerepel férje írásaiban. Lánykorában azonban többször volt novellahősök mintája, mint például a *Sramkó bácsiban* mint Egérdy lány vagy abban a novellájában, amelyet a 70-es évek végén az Írói Körben olvasott fel. *Az én első princípálisom* korai változatában – amelyet keserű pesti éveinek vége felé írt – név szerint emlegeti feleségét, akit apósa arra nevelt, hogy ne üljön vonatra.

Az írók, művészek magánéletének, sokszor botrányainak krónikájában a feleségnek rendszerint mostoha szerep jut. Igaz, a nagy fellángolások görög tüze már nem rájuk vetődik, de a hétköznapok sűrű glóriája őket illeti. Pedig a hétköznapok szüntelen kisugárzása alól nem mentesülhetnek a művek, ha sokszor nincs is ujjal mutogatható nyomuk. Ez a láthatatlan jelenlét különösen illik Mauks Ilonára. Az irodalmi köztudat két jelentős irodalmi eseményt tart számon személyével kapcsolatban, a szülői engedelem nélkül kötött házasságot, s a romantikusnak tűnő második egybekelést.

Mikszáth érzelmi életéről igen keveset tudunk, érdemes tehát a második házasság előtti év néhány mozzanatát tüzetesebben szemügyre venni.

Első jelentkezése volt feleségénél nem érzelmi indíttatású. Több mint egy éve tért vissza Pestre és még nem is érdeklődött iránta, pedig lehetetlen, hogy gyarmatiakkal nem találkozott. Az irodalomtörténet eddig nem foglalkozott az első pesti év történetével, mintha visszatérése egybeesett volna *A tót atyafiak*, *A jó palócok* sikerével.

Ismeretes, hogy Pestre visszatérve Mikszáth először az Ország-Világ segédszerkesztője. Anyagi helyzete koránt sem rózsás. Már Bisztray felfigyel a Levelek kritikai kiadásának egyik jegyzetében,²⁹ hogy ugyanabba a nyomorúságos garni szállóba tér vissza, ahonnan Szegedre hívták. 1881 elején írja levelében „Lakom pedig jelenleg a Képiró utca 9. szám alatt”.³⁰ Ugyancsak 1881-ben az ifjú Szinnyei Józsefnek küldött elbe-

²⁹ *M. K. Lev.* I. 286.

³⁰ *M. K. Kállai Albertnek M. K. Lev.* I. 163.

széles díját azonnal kéri „Azzal a kéréssel küldöm ez elbeszélést, szíveskedjék, ha lehetséges, annak díját elküldeni most, a szükség nagy úr – s nélküle igen szívesen bíznám önre az időt is az összeget is.”³¹ Ő maga így emlékezik vissza ezekre a napokra. „Az irodalmi viszonyok azonban rosszul festettek. Micsoda nagy urak most a fiatal írók mihozzánk képest. Akkor írtam *A jó palócok* egyes novelláit s kaptam értük Vadnay Károlytól, a Fővárosi Lapoknál egyenként öt forintot. Pepecseltem pedig némelyiken tíz napig. Kerestem tehát naponként az irodalommal ötven krajcárt.”³² Első fizetése a Pesti Hírlapnál 70 Ft-ra rúgott, egy év múlva emelkedett 100 Ft-ra.

Hasonlót olvasunk Rudnyánszky Gyula emlékezéseiben is, akivel korábbi barátsága felújult. *A korona kerek asztala* c. írásában idézi fel ezeket a hónapokat. „Legtöbb bajunk volt Mikszáth Kálmánnal, aki akkor tájban írogatta *A jó palócok* legszebb darabjait. Többnyire mindig később hozta el egy-egy kéziratát mint ígérte, mert nagyon fázott odújában. Némelyik kis remekét A bágyi csodát, A Filcsik históriáit háromszor is átírta.”³³

Korábbi adósságai majd még évekig szorongatják. 1882. május 19-én, háromnegyed évvel novelláskötete első sikere után, írja az egyik ügyvédnek: „Sajnálom, hogy még mindig nem vagyok olyan helyzetben, hogy kifizethessen önnek tartozásomat (amelyre alig is emlékszem már, miből származott). Ha szíves lesz Ön várni talán egy évig, talán kettőig, úgy lehet kifizethetem s igyekezni is fogok erre. Ha azonban előnyösebbnek tartja ügyvéd úr folytatni a végrehajtást, én erről egyáltalán le nem beszélhetem, hanem nem tartom célhoz vezetőnek, fájdalom.”³⁴ – Ez más szóval azt jelenti, a végrehajtó úgy sem tudja behajtani követelését. Még 1883 augusztusában is tart a hitelezők inváziója, ahogy az ügyvédnek ekkor írt leveléből kiolvashatjuk, „ha esetleg ki lehetne egyezni a köztünk fennforgó ügyben, úgy hogy én még megbírhajjam, (mert minden hitelezőm egyszerre akarja a pénzét megkapni). Mert még erre az időre is maradt adósság bőven. Mauks Ilona dolga lesz, a második házasság után, hogy ezeket az adósságokat öt forintonként törlessze.

Mikszáthot *A Tót atyafiak*, de még inkább *A jó palócok*, sikere készítette, hogy volt feleségét megkeresse. Volt ebben törlesztés is a

³¹ M. K. ifjú Szinnyi Józsefnek. *M. K. Lev. I.* 161.

³² *M. K. a Pesti Hírlap szerkesztőségében*. Az ötvenéves Pesti Hírlap jubileumi albuma, 1928. 61–62.

³³ Dr. Rubinyi Mózes: *Mikszáth Kálmán élete és művei*. Bp. 26.

³⁴ M. K. Détsy Imre ügyvédnek. *M. K. Lev. I.* 186.

múltból, a becsületbeli adósság kiegyenlítése, kárpótlás a nyomor éve-
 iért. Bizonyítás, hogy tehetsége mégis győzedelmeskedett, de még tá-
 maszkeresés is. Szerelem azonban semmi, ahogy ezt meg is fogalmazta
 1882. február 16-i levelében: „Mikor ezelőtt sok évvel elváltunk, egy-
 részt az a rugó is indok volt, hogy anyagilag ziláltan állottam, s nem
 tudtam, hol fog kellenem megállni a süllyedés lejtőjén. Jól esett (habár
 szerettem is), ha sorsa elszakad az enyémtől. De feltettem magamban
 már akkor is, hogyha valaha vinni tudom valamire, s ha lehetséges lesz
 még, hibámat jóvá fogom tenni. Az isten meghagyta érni, hogy egykori
 fényes álmaimat megvalósítva lássam . . . kiköszörültem minden csor-
 bát, nevémet magasztalólag említi az ország és a külföld, minden vesz-
 körül ahova lépek, jövedelmem hatszor akkora mint amennyiről vala-
 mikor ábrándozhattam . . . tartozom önnek azzal a regarddal, hogyha
 még nem ment férjhez, *én most mégegyszer elveszem magát* . . . Ön
 megosztotta rossz sorsomat, a legrosszabbját magam szenvedtem át, a
 jobb sorsomat szívesen megosztom ismét . . . Mert nem a szerelem be-
 szél többé belőlem (bár meglehet ha látnám, lángra lobbanna), hanem a
 becsület. A becsületnek pedig elég van téve e lépésemmel.”^{3 5} – Mauks
 Ilona finom elutasításba burkolja a reményt, közös életük feltámasztá-
 sára.

Mauks Ilona különben leány korában sem volt igazán szép, ezt az író
 leveleiben többször is említi: „Például én nem tartom valami rendkívüli
 szépségnek, inkább úgy rémlik néha, hogy nekem nem is tetszik –
 hanem csak szeretem.”^{3 6} A jellem, a gondolkodás komolysága hódítot-
 ta meg leginkább. Az úri neveltetés néhány hibáját sem lehet tagadni
 benne, néha fennhéjázó, mindent lefitymál, panaszkodik a szerelmes
 ifjú. Érdekes epizód, hogy Mikszáth azért, hogy szülői engedély nélkül
 a házasságot megkőthessék, látszólag egyik pap ismerősét fegyverrel
 akarja kényszeríteni a házasság celebrálására. A pap végül is kíváncsi
 lesz, kiért történik ez a nagy felbuzdulás. S amikor a fényképet meglát-
 ja, bosszúsán inti le az íróat, „az ördög vigye el, hiszen maga engem rá
 akar szedni, hiszen ez már valami koros menyecske”.^{3 7}

Érthető tehát, ha a második házasság előtt az íróat is izgatja, hogyan
 változott felesége a kényszerű elválás hét éve alatt. Eleinte nemcsak,
 hogy nem beszél a szerelemről, de azt is bevallja, hogy mást szeret
 „Vagy maga lesz a feleségem, vagy soha senki, (mert van még egy asszony,
 akit szeretek, de az négy gyermek anyja és férje van, a többi asszony

^{3 5} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 171.

^{3 6} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 73.

^{3 7} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 140.

pedig nem létezik számomra, arra, hogy szeressem.”^{3 8} Az asszonyt, Csiky Kálmánét, valószínűleg Veress Pálnénak, a magyar nőnevelés úttörőjének szalonjában ismerhette meg, ahol a 80-as években gyakran megfordult. Veress Pálnéről a Vasárnapi Újságban 1896-ban közölt nekrológiájában, majd az asszonynak is szán pár meleg mondatot „S Gönczy Pálné méltó folytatását, leányát Csiky Kálmánét, az egylet Apponyiát, aki olyan beszédekert mond, hogy nem egy országgyűlési képviselő irigyelné meg . . .”^{3 5}

Megható, ahogy volt feleségi iránti fiatalkori érzelmeit föltáplálni igyekszik. Fényképet kért, amely azonban Ilonát nagyon megtörtnek mutathatta. „Mindenekelőtt is azonban arra kérem, ha akar nekem egy szívességet tenni, csináltasson egy jó fotográfiát vagy pedig küldje el a fiatalorit, mert ezt ám ki nem állhatom.”^{4 0} – Leveleibe néha egy-egy erotikus felhang is vegyül. „Hét év nagy idő. Azóta megváltozott az ízlésem. Más arc, más modor hat rám. Úgy képzelem, ha valami virító arca van, nem fog nekem tetszeni. Legjobban szeretném, ha olyan lenne mint régen, de úgy sem biztos, hogy vajon tetszik-e, mert már nem emlékszem, milyen volt. Azt azonban nagyon szeretném, ha egy olyan kis vályú lenne a nyakán, mint némely asszonyoknak . . .”^{4 1} (Majd a *Prakovszky*ban Gáll Piroskán is ez tetszik „. . . amint kinyitja a száját éneklésre, mire különböző vonalak és mélyedések támadnak a nyakán.”)

Habozása abból is kiviláglik, hogy sokáig titkolja baráti körében házassága megújítását. Közben háromszor is ellátogat személyesen Mohorára s a levelek hangja melegebbre vált. A Szegedi Zsótér Mariskának írott leveleiben azonban még a legkisebb célzást is elkerüli tervezett házasságára.^{4 2} Úgy tűnik halogatja a házasságot, vagy legalábbis nem annyira sürgős neki. Megéri Mauks Ilonát nyugtatgatni. „Hanem az időre ne legyen türelmetlen, s ne csináljon magának skrupulusokat, mert ezeknek valóban nincsen semmi alapja.”^{4 3} Máskor azzal hárítja el „Ne legyen hát kedves picikém türelmetlen és ne haragudjon, egy-két nap ide-oda tudja, hogy ilyen dolgokat nem lehet hebehurgyán csinálni.”^{4 4} Csak arra nem tud választ adni, miért titkolja tervezett házás-

^{3 8} M. K. Mauks Ilonának *M. K. Lev. I.* 185.

^{3 9} *Veres Pálné* Vasárnapi Újság, 1896. 16. sz. 249.

^{4 0} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev. I.* 177.

^{4 1} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev. I.* 184.

^{4 2} M. K. Zsótér Mariskának. *M. K. Lev. I.* 194–195; 197–199.

^{4 3} M. K. Mauks Ilonának *M. K. Lev. I.* 212.

^{4 4} M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev. I.* 221.

ságát.⁴⁵ „... az igazi indokolt szemrehányás benne csak az, hogy mi- nek titkolom a dolgot. Tudom is én? De tán nem is titkolom én! Hiszen már tudja mindenki. Még Zsótér Mari is. Egy nagyon kedves levelet írt, említi ezt a „szegedi pletykát” is. – Zsótér Mariska azonban csak később tudta meg, hogy a fáma igazat szól. Mikszáth azután kicsit megjátszott szívfájdalommal úgy tünteti fel barátságuk meglazulását, illetve átalakulását, mintha ő lenne a vesztes.

A házasságot 1882 decemberében megkötötték s Mauks Ilona immár egész életére az író odaadó felesége lett. Mikszáthban pedig mindvégig megmaradt – s írásaiban ez él tovább – a fiatalkori szerelem emléke, az egyetlen igazán nagy érzelmé, amely az egész életet besugározza.

A képviselőség, a politikai szerepvállalás gondolatának jelentkezése Mikszáth korai írásaiban

Képviselői pályájának főbb állomásait az irodalomtörténet már számba vette, megvizsgálta. (Rejtő István alapos tanulmányában min- denre kiterjedően összefoglalta az illyefalvi választás előzményeit és lefo- lyását.⁴⁶ Bisztray Gyula átfogó képet rajzolt képviselői tevékenységéről *Mikszáth és kerülete* címmel.⁴⁷ Két ponton azonban nem teljes a kép, milyen előzményeit találjuk a képviselőség vállalásának Mikszáth korai írásaiban, s hogyan zárult máramarosi fellépésével politikai pályafutása.

Mikszáthné emlékezéseiben némi meglepetéssel olvashatjuk, hogy az írónak, akit ekkorra már a hazai és külföldi közönség az elismerés min- den kegyével elhalmozott, a kritika az élő irodalom legmagasabb pol- cára állított, milyen örömet okozott a mandátum. „Egy-két hét múl- va egy szűkebb tagú küldöttség elhozta az illyefalvi mandátumot. Hogy mit érzett, mit gondolt ekkor Kálmán, azt, úgy hiszem még az ő tolla se bírta volna visszaadni. . . . Nekem szinte fáj, hogy többre becsülte, mint irodalmi sikereit.”⁴⁸

Talán érthetőbbé válik Mikszáth magatartása, ha korai írásait fölla- pozzuk, alakuló politikai érdeklődését nyomon követjük. Kiderül, hogy a közéleti szereplés szinte első föleszmélésétől kezdve gondolatvilágának egyik fundamentuma, egykorú, az íróvá-válás fényes álmával. Lehet ezt valami társadalmi vagy családi örökségnek tekinteni. Annyiban igaz, hogy a lezajlott nagy idők parazsa izzik még itt, 48 öröksége, amely

⁴⁵ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 200–201.

⁴⁶ R. I.: *Hogyan lett Mikszáth Illyefalva képviselője*, ItK 1978/2.

⁴⁷ B. Gy.: *Mikszáth és kerülete*. In: Író és nemzet Bp. 1944.

⁴⁸ Mikszáth K.-né: i. m. 216.

kevés korabeli ifjában él olyan mindig kirobbanni kész hevületben, mint benne, sokszor szinte már a nevetségesség határán járó külső jelek kíséretében. A németellenesség a legváratlanabb pillanatokban bukkan fel írásaiban. S azt se felejtjük, ez a kiegyezést követő pár évtized a politizálás kora Magyarországon. Soha ilyen szenvedélyes érdeklődést nem váltott ki a politika. A szabadságharc bukását követő évtizedek visszafojtott energiái, érzelmi tartalékai szabadulnak itt fel, a politizálás lázas lendülete mozgatja a társadalom legkülönbözőbb rétegeit. Érthető tehát, hogy ezek a koreszmék egy ambiciózus fiatalember törekvéseiben, szándékaiban is előkelő helyet kapnak. A szándék fogantatásánál tanulságosabb azonban, hogy egy ilyen nyílt ellenzéki indulástól milyen út vezet a kormánypárt padsoraiba.

A fiatal Mikszáth 1872. július 11-én azt írja Mauks Ilonának „Teljes életemben a nyilvános közélet embere akartam lenni és az is leszek.”⁴⁹ Már első publikált írásaiban társadalmi gondok foglalkoztatják, a cseleldsors javítása stb. A képviselőség, első fölbukkanásakor még nem több, mint társadalmi pozíció, hadállás az ellenzéki Mauks-családdal szemben. „Ott a korponai kerület. A maga boldogságáért megteszem azt a bolondságot, hogy elordíttatom nevemet egyszer a nagybátyám munkásai által, mint képviselőjelöltét. Már gondolkodtam róla. Aztán elköltöttem a vagyonom felét magának azért az örömeért, hogy egyszer a zászlóra stikkelhesse a nevemet pecsovics színekkel. Az igaz, hogy megbukom, de megmarad arisztokratikus jellegnek a sok *bevert fej* Zólyom tubákszínű virányain. A szegénység aztán jó tanító a demokráciára.”⁵⁰ Érdekes azonban, hogy a gondolattal később is szívesen eljátszik, szinte minden jövőről alkotott képzelgésébe belefoglalja. 1873 májusában a Bástya utcából, ahol egy gazdag kereskedő házában lakik, talán inkább a féltékenység kisördögének kiugratására, mint komoly meggyőződéssel úgy tudósítja helyzetéről Mauks Ilonát. (A háztulajdonos lánya Bulyky Tini.) „Hiszen elvégre is szép lány, aztán van négyezer forint árendájuk a házukból, aztán ami a legfőbb, ő úgy látszik szeret is egy kicsit, vágyait könnyen betöltheti, mert ő is nagyon egyszerű leány, ha meg éppen képviselőné akar is lenni, hisz négy vagy ötezer forint jövedelme van, könnyen kanyarítok magamnak a jó embereimmel valami magyar kerületet, amit a Tini dicsőségére ékes hallgatással képviselhessek.”⁵¹ A megfogalmazásból világos, hogy a képviselőséget itt is társadalmi státusként fogja fel, nem politikai fórumot keres.

⁴⁹ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 70.

⁵⁰ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 74.

⁵¹ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 131.

Közben azonban pesti lapszerkesztő korában ténylegesen is beleszólt a politikába, Deák-párti programmal vezércikkezik, országos ügyekben voksol. Két éles hangú szatirikus kötetével a magyar politikai irodalom hagyományait folytatja, a politikai küzdelmek sűrűjébe vág.⁵² Kétségtelen, politikai érdeklődése még szabadabban megnyilatkozhat a Szegedi Napló hasábjain, szinte korlátlan szabadsággal bírálhat, támadhat, leleplezhet. Az újságírással együttjáró közszereplés árnyékában azonban a képviselőség is csak előtérbe tolakszik. S mindig pályája kisebb-nagyobb vélt vagy valódi fordulópontjain. *A páciens*⁵³ című szegedi írásában, igaz, némi szatirikus éllel, de a gondolat jelenlétét nagyon is nyilvánvalóvá téve ugyanide kanyarodik. Talán nyomorúságos pesti éveinek következményeként a betegség sűrűn meglátogatja, a halál rémképeit idézve eléje „... látván a közeledő halált, mely legtöbbet érő jószágomat, a gégemet sorvasztja, sopánkodva mondják, mi lesz a hazai literatúrából, ha én is meghalok, most már midőn bizonyosnak látszik, hogy egy négyszögnyi mameluk kerület a temetőben elég lesz, egész biztosan mondják, hogy megérdemelnék egy habarékpárti képviselői kerületet, ha be bírnám várni.”

Majd Pestre visszatérve a két novelláskötettel beköszöntött váratlan írói siker szédítő magasságában, ahova csak legmerészebb álmaiban kalandozhatott, arról panaszkodik Mauks Ilonának, hogy írói sikerét megyéje milyen hidegen fogadta, ismét csak a képviselőségben látná az elismerés legméltóbb formáját. „Nem kívánom én, hogy követnek válasszon a megyém (lesz nekem annyi kerületem, ahány ujjam), de mégis illett volna, hogy egy vagy más alakban kifejezze örömét.”⁵⁴ S még ebben az évben egy pillanatra a konkrét lehetőség is megvillan előtte. Egyik odaváló ismerőse írja, hogy őt fogja ajánlani Szegeden ellenzéki képviselőnek.⁵⁵ Lehet, hogy az ajánlat nem volt egészen komoly, hisz végül is Enyedi Lukácsot jelölték, de az író fantáziáját megmozgatta. Ez látszik abból a reagálásból, ahogy Enyedi bukását fogadta „Szegény Enyedi megbukott. Tudtam. Mészároost csak én bírtam volna leteperni. Még hétfőn is akarták, hogy fellépjek.”⁵⁶

További útját a mandátumig jól ismerjük. Évekig kacérkodott még a gondolattal, hogy fellép ellenzéki képviselőnek. A függetlenségi pártból a karcolatok írásakor szerzett parlamenti tapasztalatai ábrándították ki.

⁵² *Még újabb fény és árnyképek. A politika svindlerei.*

⁵³ M. K. *A páciens.* Szegedi Napló, 1978. szept. 29.

⁵⁴ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 180.

⁵⁵ Kalmár István M. K-nak. *M. K. Lev.* I. 203.

⁵⁶ M. K. Mauks Ilonának. *M. K. Lev.* I. 209.

1884-ben olvashatjuk a sokat becsmérelt Tisza első nyílt elismerését a karcolatokban. A társadalmi haladást illetően Mikszáth a tiszta liberalizmusban gyökerező politikai felfogásával nem állt gyökeresen szemben a Tisza által meghirdetett politikával (amely persze távol állt a mindennapok gyakorlatától), mindenesetre közelebb állt hozzá, mint a függetlenségi párt eléggé egyoldalúan a nemzeti függetlenségre orientált politikájához. Mikszáthnak tehát nem kellett megtagadnia eszméit, kifordulni önmagából, hogy a mandátumot vállalhassa. Kritikai alapállását egy pillanatra sem adta fel, bár kétségtelenül politikai kritikájának éle átmeneti időre tompult, az ellenzék bírálata felerősödött. Bizonyos azonban, nyílt politikai szereplésre egyáltalán nem csábította, ilyesmi, aligha fordult meg a fejében. A képviselőseget inkább a társadalmi elismerés legmagasabb formájának vehette, igazolását annak, hogy a századvégi Magyarországon beérkezett ember, politikai tényező.

Azt azonban nemcsak a nyilvános fellépéstől való irtózásának számájára írhatjuk, hogy a parlamentben egy jelentéktelen ügyet kivéve nem szólalt fel. Ezzel is aláhúzza a karcolatok igazságát, az országos ügyeknek nem méltó fóruma többé a parlament. – Nem jelenti ez azonban azt, hogy a közvélemény cselekvő alakításáról is lemondott volna. Több kísérletet is tett, a közvélemény szélesebb, nagyobb hatásfokú befolyásolására, mint amit még oly nagy figyelemmel kísért cikkeivel, szépirodalmi műveivel elérhetett. Leglátványosabb ilyen jellegű kísérlete a saját lap megteremtése az Országos Hírlappal, 1897-ben, amellyel párttól, kormánytól, laptulajdonostól független politikai fórumot akart létrehozni. A lap megbukott, mert a tiszta liberalizmus zászlajától már elfordultak a tömegek, már nem lehetett megfelelő gyógyír a társadalom gennyes, fölfakadt sebeire. A könyörtelen politikai erők, a történelem új fejezetét kezdték írni, egyre inkább a tanú, a megfigyelő szerepét osztva az íróra. A kudarc igazolja, hogy Mikszáth nézetei a jövő felől vizsgálva szükségszerűen megrekedtek egy ponton, már nem voltak képesek követni a társadalom mozgását. Mindez azonban semmit nem von le annak értékéből, hogy írói hírnevét, anyagi biztonságát kockára téve megpróbált cselekvően beavatkozni a társadalom életébe, útját állni, az akkor még csak megsejtett, későbbi éveiben már bizonyosra vett politikai, történelmi katasztrófának. Pályája kései szakaszán jelzései felerősödnek, tiltakozása, figyelmeztetése, művekben megfogalmazott társadalmi kórképe mind fenyegetőbb, a társadalmi közeg azonban egyre ritkul körülötte, magányos ordas lesz; a család védő karéjába visszahúzódó remete; pedig egykor próféta szerepről álmodott.

A máramarosi fellépés

A halál közelsége, egy nagy ívet leíró életpálya befejezése a jelentéktelen dolgokat is kiemeli a hétköznapi sorából, különös fontossággal ruhazza fel. Még inkább így van ez, ha a véletlen ollója nem éppen pillanatnyi szeszélyében nyisszantja el az élet fonalát, hanem az utolsó napokban, hónapokban, mind szélesebbre terpeszkedő, mind riasztóbb árnyakon kell átlépegetni. A leselkedő halál ujjlenyomatát le lehet olvasni a sűrűn eltávozó barátokon éppúgy, mint a fogyatkozó egészségen. Mikszáth didergett a leszálló estében. Szokásához híven humorban oldja fel szomorúságát. Meggyújtották a jubileumi gyertyákat, közeleg az alkony. Hiszen a gyertyák elől elfuthatna, de az alkony elől nem lehet. Amikor tisztelői, barátai gyöngé cserjéket küldenek horpácsi kertjébe, bizony sóhajjal öntözgeti: „... félek, mire beszédesre megdőnek a lombjaik, akkor én már ott leszek, ahol a gyökereik.” – Az előző évben olyan súlyos betegségen esett át, hogy az orvosok már lemondtak róla, féllábbal már odaát volt a túlsó parton, ahogy ő emlegette. Mindez csak azt jelzi, hogy az író is tudatában volt az idő teljességének, ha nem is számlálgatta a napokat. Utolsó tetteit, szavait tehát nemcsak az események tragikus fordulata állítja mementőként az utókor elé, már születésükkor rajtuk volt a befejezettség, a megismételhetlenség pecsétje.

A máramarosi választás olyan utolsó találkozás volt az ország népével, a választási izgalmaktól megmozgatott közvéleménnyel, amikor szinte politikai végrendeletét fogalmazta meg. A választás persze mindig szemtől-szembe állás a közvéleménnyel, alkalom kínálta politikai fórum. Mikszáth azonban korábban nemigen élt az ilyen alkalmakkal. Tulajdonképpen csak első fellépésekor, megválasztása után adott politikai programot, a békés építőmunkában jelölve meg a nemzet boldogulásának egyetlen járható útját. Erről a platformról a mind szélsőségesebb politikai viszályok, felkorbácsolt szenvedélyek közepette sem távolodott el. Fogarasi kerületébe a mostani választáskor nem tér vissza. A legutolsó választáson a dühödtt ellenzék letépte zászlóit, sőt a nemzeti-ségi problémák megértő, türelmes kezelését kritikával fogadták a kormánypárti körökben is. S most, hogy bizonyossá vált, nem tér vissza a kerületébe, sokakról lekerült a szájkosár, s még az országosan megünnepelt jubileumra sem voltak tekintettel, az annyiszor hangoztatott „országos hírű írónk” elnevezésre. Rásütötték, hogy rossz politikus.

A *Fogarasi és vidéke* azt írja róla: „Magyarország első írója volt, de politikai téren nem aratott soha babérokat. Olyan ember volt a képviselőnk, aki átvéve a mandátumot, mégcsak istenhozzádot sem mondott Fogarasra, soha itteni emberekkel nem érintkezett, levelekre nem vála-

szolt, látogatásokat sem fogadott.”⁵⁷ – Elnevezték „félcsizmásnak”, „csibukos Kálmának”, akitől mentsen meg az Isten.

(Igaztalanok voltak a vádak, bár az első időket kivéve valóban nem érintkezett választóival, de sokat tett a város fejlesztéséért. A választások egyébként őt igazolták, a halálos áldozatokat is követelő incidensekkel lezajló választáson nemzetiségi képviselőt választottak.)

Mindezek után érthető lett volna, ha az éppen lezajlott jubileum után végleg búcsút mond a politika zavaros vizeinek. Ő maga is szükségesnek tartotta, hogy politikai döntését megindokolja. „Volt idő, s ez inkább az otthoniaknak szól, amikor csakugyan vissza akartam vonulni a politikától, mert azt gondoltam, hogy most amikor az ország párt- és valláskülönbség nélkül tisztel meg jubileumi ünnepemen, stílszerű lesz, a tarajasodó politikai hullámok elől elvonulnom csöndes berkeimbe. De hallani napról napra a társaim hadra való készülődését, látni itt is, ott is az ország különböző vidékein a vezér tündöklő sisakját, és kígyózni a régi zászlót, nem volt többé ellentálló erőm . . .”⁵⁸ – Mindez bizony szépen hangzik, de alig hihető, hogy a megélnékül politikai mozgalmak karon ragadhatták volna. Ezek lázasabb, politikusabb éveiben is hidegen hagyták. Sokkal inkább hihetünk Mikszáthénak, aki szerint a kötelességérzet szólította elő magányából. A jubileumi napok fáradtságát, izgalmait kiheverte ugyan, szellemileg frissnek érezte magát, de testi ereje egyre hanyatlott. Belátogatott a Munka-párti-körbe, felkereste régi kedvenc helyét, „a sarokdíványon ült, csendesesen elmélázva, ismerősei nem is merték megszólítani” – idézi fel Mikszáthné a máramarosi utazás előtti napokat. Természetes tehát, hogy váltig ellenezte az utazást; „én olyan gyengének, törődöttnek láttam, de attól, amit ő kötelességének tartott, semmiféle kincs, könyörgés el nem téríthette volna.”⁵⁹

Ez a kötelességtudat alig kapcsolódik a Munka-párt néven újjászervezett szabadelvű táborhoz. Legfeljebb annyiban, hogy nem talál a láthatáron olyan erőt, amely félelmeit elűzze, amelybe a remény horgonyát megakaszthatja. A küzdőterre lépését, a helytállás kötelességét magasabb szempontok, a politikai veszélyérzet diktálta. A közelgő történelmi katasztrófa előérzete az 1900-as évektől gyökeret ereszt gondolatvilágában, ott munkál szépirodalmi műveiben, nyíltan felszínre kerül nekrológiáiban, mind keserűbb társadalmi diagnosztikájában. Ott találjuk a *Különös házasság* csillapíthatatlan felhangjaiban, a történet sze-

⁵⁷ Halmy Gyula: *Kire szavazzunk*. Fogaras és vidéke, 1910. április 27.

⁵⁸ Máramaros, 1910. május 15.

⁵⁹ Mikszáth K-né: i. m. 296.

replóinek feje fölött az olvasóhoz intézett kommentárookban, a *Nosztty-fiú* leleplező társadalmi kórképében, *A fekete város* félreérthetetlen történelmi intésében. S a kételyek eddigre bizonyossággá érnek. Innen a megfogalmazás szokatlan nyíltsága, a mondanivalóból a humor világosabb, derűsebb színeinek kilúgozása. Ezekből az itt felhangzó szavakból világosan érteni kell.

S mint sivatagi kútból a hosszú száraz hónapok elmúltával az üdítő víz, mélyből merül fel benne a hazája iránti szeretet. A sokáig eltagadott szavak, amelyeket ezerszer közhellyé koptattak, színes petárdaként hajigáltak a hiszékeny tömeg fölé, új értelemmel telítődnek. Meghatódva szól erről a húségről, az egyetlen kötelékről, amelyet még nem morzsoltszét az idő. Ezek a szavak régóta készülődtek benne, indulati töltetük robbanásra kész volt. Kortársi emlékezések őrzik, hogy amikor egy pilanatra lerázta magáról a közéleti ember kényszerítő fegyelmét, lávaként ömlött belőle a panasz, tehetetlen lázadás a közélet állapotai ellen. Az Egyesült Államok exelnökének, Theodor Rooseveltnak látogatásakor sem érdekelt, hogy a világhír kaphatja szárnyára a nevét, mivel az elnök a *Szent Péter esemőjének* lelkes olvasója, máig is élnek benne a regény kedves alakjai, ahogy a fogadáson az írónak elmondta, Mikszáth azonnal politikai témába fogott, a közös viszonyokat, Ausztria elnyomó szerepét kezdte fejtegetni, olyan hévvel, hogy – mint egy későbbi újságcikk beszámol róla – az elnöknek meg kellett kérnie a jelenlevőket, kezeljék bizalmasan az író szavait. S ahogy Mikszáth ráébredt, hogy kínos helyzetbe hozta az elnököt, aki aligha fogta fel szavai értelmét, elhallgatott, s a látogatás többé nem érdekelt. Majd ironikus cikkben számol be a találkozásról.⁶⁰

Máramarosban független jelöltként lépett fel (egyébként már az 1906-os fogarasi választáson is így indult). Beszédeiben szinte ellenzéki hangsúllyal különíti el magát a kormány politikájától, s ő aki a közös célt követő egyetlen sodró erejét sohasem ismerte el, ezúttal bennük látja a jövő egyetlen gyógyulást ígérő, egészséges erejét. Már a Bristol-szállóbeli követi fogadáson felhangzik utolsó fellépésének refrénszerűen hangsúlyozott mondanivalója: „Ma már csak az az ember szolgálja saját városkáját és vidékét is, aki a közös hazát szolgálja becsülettel.”⁶¹ Utolsó napjaiban már csak ennek a közös hazának a sorsa izgatta. A képviselők nem jelentik az országot, mondja el a választáskor a frázisokat osztó banketti szónoklatokból nagyon is kirívó mondatait. – „Azért, hogy önök és az ország többi kerületei egy csomó embernek,

⁶⁰ Világ c. lap 1910. május 29.

⁶¹ Máramaros, 1910. május 15.

akik közt gyenge, rossz szövetű emberek is akadnak, mandátumot adnak, az még nem jelenti a történelem ítélőszéke előtt azt, hogy ők az országot képviselik, mert ez az ország nemcsak az önöké, hanem az apáinké is. A Hunyadi Jánosé s a Széchenyi Istváné is, aki szintén volt valaki ebben az országban és azoké is, akik ezután fognak születni.”^{6 2}

Saját politikai alapállásában, parlamenti szereplésében a különállását, az önállóságát tartja legjellemzőbbnek. „Én sohasem voltam hivatalos jelölt. Az igaz, hogy már 26 esztendeje vagyok a Ház tagja, sőt azelőtt is úgyszólván permanens voltam a Házban, és megkritizáltam minisztert és nem minisztert, kisembert és nagymembert, a magam ízlése szerint. Nem tettem én soha a kormánynak kedvességét, nem is lett belőlem sem államtitkár, sem semmi, én kezdtem, mint a könyvtári bizottság tagja és 30 esztendő után ma is csak a könyvtári bizottság tagja vagyok . . . A kormány előttem nem létező valami: vannak emberek, akiket szeretek, vannak, akiket nem szeretek. Nem vagyok én olyan kisember, hogy a kormányt lássam vagy ne lássam, nekem az teljesen közömbös, én csak Magyarországot látom.”^{6 3}

Ez a meggyőződés szivattyúzta ki a beteg testből az utolsó energiákat, hogy kifejhesse a tőle szokatlan, soha nem tapasztalt politikai aktivitást. Pedig a kortesút teljesen kimerítette. Az ellenzéki lap kárörvendően jegyzi meg, hogy beszédeit szinte magának motyogja, olyan halkán beszél, hogy a közelben állók is alig értik a szavait. A díszbeszéd előtt szunyókál, kimerültségét alig tudja leplezni, folyton köhög, egy ízben össze is esik. Mégis végigcsinálja a fásasztó programot, házakba is ellátogat, szekéren, autón járja a kerületet. S Rahón, kétezer összeterelt ruthén paraszt előtt, akiknek legtöbbje a magyar szót sem érti, hangzik el híressé vált jóslata a történelmi Magyarország közelgő összeomlásáról. „A magyar még nem volt olyan súlyos helyzetben, mint most. Én, aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan sötét színben látom most az ország jövőjét, hogy megrajzolni sem merem. Gondolják meg, hogy csak egy hazánk van, s ha ez elbukott, mi leszünk a legboldogtalanabb hazátlanok . . .”^{6 4}

Egy évtized magánya ebben a helyzetben válik teljessé. Itt áll ez a fázosan összehúzódó, tőporódott kis öregember, akiből a test a végső erőfeszítéssel préseli ki a szavakat, s itt a rahói mezőn, az értetlenül álló tömeg előtt, nyújtja át korának közel egy évtizeddel a végrehajtás előtt a történelem ítéletét. Ebben a pozícióban kellett volna szoborként az

^{6 2} Máramaros, 1910. május 22.

^{6 3} Máramaros, 1910. május 22.

^{6 4} Máramaros, 1910. május 26.

utókor elé állítani, mert fájdalmában, törődöttségében, beigazolt pesszimizmusában itt magasodott leginkább kora fölé. Ezzel a komor isten-hozzáddal vett búcsút kortársaitól fél évszázad, de talán egész irodalmunk leghumorosabb hangvételű és szemléletű írója.

VÉBER KÁROLY

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI. XI. KÖTET*

A tizenegyedik kötettel befejeződött a publicisztikai írásokat tartalmazó sorozat, bár Ady újságcikkeinek, tanulmányainak ez a gyűjteménye csak akkor lesz igazán teljesnek tekinthető, ha az első két kötet új, javított kiadása is megjelenik. A XI. kötet 134 írása 1913. január és 1918. december között keletkezett, ebből 15 itt jelenik meg először kötetben. Négy nem hiteles Ady-szöveget, két nyilatkozatot és két mások által kiegészített beszédtrödéket, valamint pótlásként korábbi kötetekből kimaradt két cikket és két nyilatkozatot is találunk a kötetben. A főszöveget tekintve ez a legkisebb kötet: mindössze 152 oldal. A teljes terjedelem azonban minden eddigi prózakötetet túlszárnyal: az előző a jegyzetekkel 475 oldalt tesz ki.

Az írások inspirációja még itt is az újságíróé, annak ellenére, hogy írjuk rég túl volt már ekkor a rendszeres újságírói munkán: sok cikk kapcsolódik aktuális politikai, kulturális eseményhez, vagy mások írásai-val vitatkozik. Tárgyuk a magyarság sorskérdései, a nemzetiségi kérdés (különösen román vonatkozásban), nacionalizmus, klerikalizmus, magyar protestántizmus, németellenesség, zsidókérdés, háborúellenesség. Egyes cikkek formájában is megmutatkozik a folytonosság: azonos cím rovatszerűen foglal keretbe vallomásokat, jegyzeteket, gondolatokat. (*Levelek Madame Préterite-höz, Levelek a hazátlanságból, Távol a csatatértől.*) A cikkek átlag terjedelme az előző kötetekhez képest csökken, hosszabb tanulmány, esszé ezekben az években már nem születik, többségben vannak a rövid glosszák, reflexiók. De ebben az időszakban íródott az életmű legfontosabb mondanivalóit hordozó vallomások, cikkek egy része (*Vallomás a patriotizmusról, Magyar és román, Levél helyett Gogának, Ellenségekkel egy szándékon, Vallás és demokrácia, Korbori*).

*Sajtó alá rendezte Láng József.